

Napor pojma i iskustvo mišljenja

Okupljeni smo da bi jedni drugima pomogli u pokušaju da učimo misliti. Time posvjedočujemo svijest o tomu da ne dijelimo uobičajeno uvjerenje ljudi kako već samim tim što pripadaju ljudskoj vrsti mogu i znaju misliti. Naš je stav da se mišljenju svagda iznova mora učiti, da se iskustvo mišljenja mora tek korak po korak stjecati u nekoj vrsti „škole“, doduše takve za koju su podobni samo oni koji obične škole već odavno imaju za sobom te su dovoljno zreli i životno bogati da se odvaže na svetkovinu i avanturu dokolice (*schole*), onoga što je u početku našega europskog povijesnog puta današnjoj „školi“ dalo njezino ime. Potvrdu da pritom nismo i nehotice skliznuli na put puke ekstravagancije i usiljene ekskluzivnosti možemo naći u riječima filozofa koji u naše vrijeme s pravom vrijedi kao utjelovljenje strasti i umijeća mišljenja: „U ono što se zove mišljenjem dospijevamo kad sami mislimo. Da bi se takav pokušaj posrećio, moramo biti spremni učiti se mišljenju.“¹

Da bismo mišljenje kojemu se hoćemo približiti i u njemu se okušati razlučili od psihičkih procesa koje u svakodnevnom životu olako i bez daljnjeg promišljanja nazivamo mišljenjem uvodno smo ga imenovali „spekulativnim“ te smo zadaću koja nas je okupila nazvali „uvođenjem u spekulativno mišljenje“. Vjerujemo da ćemo najprikladniju pouku o tomu što je spekulativno mišljenje i koji putovi vode do njega naći u Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Odakle to uvjerenje? Zašto smo se odlučili upravo njega odabrati kao sugovornika i učitelja?

---

¹ Martin Heidegger, *Was heißt Denken?*, GA 8, hrsg. von P.-L. Coriando, Frankfurt am Main 2002, 5.

Prije svega zato što Hegel općenito i manje ili više usuglašeno vrijedi kao pravi, klasični *misililac*. Što ga čini takvim? Rekao bih, više od svega drugog bezuvjetno i neupitno povjerenje u snagu uma i mogućnost potpune umne spoznaje svega, u čemu mu se u cjelokupnoj povijesti filozofije jednakom sigurnošću pridružuje samo još Aristotel. U pripremnom tekstu za uvod u predavanja o povijesti filozofije u Heidelbergu 1817. Hegel kaže: „*Odvažnost filozofije, vjera u moć duha prvi je uvjet filozofije. Čovjek, jer je duh, smije i treba sama sebe smatrati dostojnim onog najvišeg; o veličini i moći svojega duha on ne može misliti dovoljno visoko. A uz tu vjeru ništa neće biti tako oporo i tvrdo da mu se ne bi otvorilo. Početno skrivena i zatvorena bit univerzuma nema silu koja bi mogla pružati otpor odvažnosti spoznavanja; mora joj se otvoriti te joj svoje bogatstvo i svoju dubinu iznijeti pred oči i dati na uživanje.*“²

Tim je uvjerenjem Hegel bio vođen od svoje najranije mladosti do konca života. U dosluhu i suglasju s najranijom grčkom filozofijom, primjerice onom Ksenofana ili osobito Anaksagore, on umno odnosno spekulativno mišljenje ne pripisuje samo čovjeku, već prije svega Bogu, a na koncu i samom onom apsolutnom, te to, baš poput svojih ranih grčkih preteča, shvaća i određuje kao upravljanje svijetom i gospodstvom nad njim, i to u posve doslovnom smislu riječi. Samo u punoj budnosti svijesti, punoj sbranosti umom vođenog slušanja i kazivanja uzdiže se čovjek nad prirodnu utonulost u ograničeno okružje neposrednog okoliša te dopijeva do toga da uzme udjela u umnom upravljanju svijetom. To kazuje jedan od Hegelovih dubokoumnih, jezgrovito sročених афоризама pisanih u Jeni od 1803. do 1806. godine, u kojem je teško ne prepoznati odjek Heraklitova duha i tona: „Ne budi pospanac, već uvijek budan! Jer ako si pospanac, slijep si i nijem. A ako si pak budan, vidiš sve i svemu kazuješ što to jest. A to je um i vladavina svijetom.“³ U biti isto nakon toga govori i stav iz

² Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Einleitung (Heidelberger Niederschrift, 1817), TWA 18, 13 i d. Istanje Hegelovo.

³ Hegel, *Aphorismen aus Hegels Wastebook (1803-1806)*, TWA 2, 544. Aforizme je prvi objavio Karl Rosenkranz, *Königsberger Literaturblatt*, Jhg. 1842,

Enciklopedije filozofijskih znanosti, u kojemu se, usput rečeno, najavljuje onaj još kasniji ključni stav predgovora za *Osnovne crte filozofije prava*⁴ koji je tako često bio pogrešno shvaćan i tumačen te i danas izazva nespornu sumnju o pravoj naravi Hegelove filozofije: „Onako kako čovjek gleda svijet tako i svijet gleda njega. Gleda li ga osjetilno, rezonirajući, tad mu se uobličuje osjetilno i u beskonačno mnogostrukim i raspršenim sklopovima. Samo ukoliko ga gleda umno, uobličuje mu se umno.“⁵ Da je u svim tim iskazima do riječi došlo upravo Hegelovo najdublje ljudsko i filozofsko uvjerenje postaje očitim obratimo li se opet počecima njegova mišljenja. U jednom od spominjanih ranih aforizama Hegel s nepokolebljivim uvjerenjem ustvrđuje: „Filozofija upravlja predodžbama, a one upravljaju svijetom. Sviješću duh zahvaća u vladavinu svijetom. To je njegovo beskonačno oruđe, a tek su daleko iza toga bajunete, granate, tijela. Ali njihova hrana i duša njihova vojskovođe je duh. Ono što vlada nije bajuneta, nije novac, nisu pojedinačne doskočice i zvižduci. Mora biti i toga, kao što i sat ima kotačiće, ali duša toga što vlada je vrijeme i duh koji materiju podvrgava svojem zakonu. *Ilijada* se ne da hrpimice nabacati, kao što ni veliko djelo nije stvoreno iz bajuneta i granata, već je kompozitor duh.“⁶

Ne smijemo se zavaravati oko nesporne činjenice da je ovakvo stajalište posve strano, čak odbojno današnjem vremenu i onomu što se u njemu susreće pod imenom filozofije. Odmah nakon Hegelove smrti počelo se žustro govoriti o slomu spekulativne filozofije njemačkog idealizma, a tada započeti procesi rastvaranja i

Nr. 31, 32, 38, 42, 43. Zatim ih je djelomice preuzeo u svoju biografiju Hegela Karl Rosenkranz, *Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben*, Berlin 1844, 198 i d., uz napomenu da su „mnogi od njih ne samo svojim sadržajem nego i načinom formuliranja, premda dovedeni do veće savršenosti, preuzeti u *Predgovor za Fenomenologiju duha*“ (199).

⁴ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, TWA 7, 24 i d.

⁵ Hegel, „Konzept der Rede beim Antritt des philosophischen Lehramts an der Universität Berlin“, u: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse III*, TWA 10, 406.

⁶ Hegel, *Aphorismen aus Hegels Wastebook (1803-1806)*, TWA 2, 560 i d.

mrvljenja nasljeđa te filozofije nastavljaju se do danas. Najprije se u reakciji na navodnu idealističku preuzetnost apsolutnog stajališta zahtijevalo bezuvjetno priklanjanje zbilji, shvaćenoj prvenstveno u smislu sveukupnosti osjetilnih činjenica. Nakon toga se u otklonu od navodne racionalističke apstraktnosti sistematskog pristupa prvenstvo u filozofiji htjelo dati apsolutno postavljenoj povijesti i povijesnosti, sa svim načelno nerješivim problemima relativizma u koje vodi konzekventna provedba tog stajališta. Tomu se priključilo zagovaranje prvenstva onog praktičkog pred navodnim apstrakcijama idealističke teorije, povezano najčešće s nekritičkim prihvaćanjem induktivnih postupaka posebnih znanosti, u kojima se htjelo vidjeti najprikladniju ili čak jedinu metodu pravoga filozofskog mišljenja. Oskudni ostaci tako odbačena spekulativnog mišljenja zatim su proglašavani pukim ideologijama ili nazorima na svijet, što su oni pod tim pritiskom doista sve više i postajali. Na koncu se kao danas mjerodavno filozofijsko mišljenje agresivno ponudilo apstraktno rezoniranje analitičkog razuma. Uspomena na spekulativno mišljenje uma čuva se još samo donekle u akademskim rezervatima takozvanih duhovnih znanosti, gdje mu se pripisuje navodno važna, a zapravo posve nedostojna uloga terapijske kompenzacije za čovjekovu izvornu udomaćenost u svijetu života koja je nepovratno izgubljena u današnjoj i budućoj totalnoj vladavini tehničkih obrazaca mišljenja i življenja. Sadržajna ispražnjenost takvih filozofskih teza i rasprava i potpuna odsutnost pojma u njima pokušava se onda nadomjestiti podilaženjem izričajnim formama neobveznog novinskog eseja i revijskog feljtona, koje sve više vladaju današnjim intelektualnim diskursom.

Toj napredujućoj povijesnoj kapitulaciji i abdikaciji spekulativnog mišljenja tek se tu i tamo netko odvaži suprotstaviti tvrdnjom da navodni slom filozofije njemačkog idealizma uistinu nije ništa drugo do slom i uzmak današnjeg ljudstva pred zadaćama i zahtjevima istinskog mišljenja, kojima se više ne osjeća doraslim. Gotovo sve što nakon Hegela susrećemo kao filozofsko mišljenje dalo bi se sa stajališta njegova spekulativnog sustava spoznati kao pripadno ili okružju neposrednog osjetilnog zrenja ili pak onom

puko razumskog predočavanja i rezoniranja, od kojih ni jedno ne doseže razinu pravog pojma, dakle okružja umnog, spekulativnog mišljenja, odnosno istinskog ili apsolutnog duha. Htjeti se dati od Hegela poučiti mišljenju stoga znači svjesno se suprotstaviti vladajućim tendencijama današnjice, obratiti se dubljem i izvornijem mišljenju od onog koje se nudi i prikazuje kao jedino doista suvremeno, ne slučajno uz ostalo pod imenom „slabog mišljenja“. Takvim opredjeljenjem slijedimo naputak mislioca koji je svojim vlastitim filozofskim djelom posvjedočio ne samo da je taj smjer mišljenja još moguć, nego i da je, unatoč svim uvjerenjima u suprotno, bremenit budućnošću: „Zašto smo izabrali Hegela? Čini mi se da je njegova misaona djelatnost u našem vremenu, a pod našim vremenom razumijem zbivanje koje se u vanjskoj historijskoj kronologiji računa od Francuske revolucije naovamo, da je dakle u tom vremenu njegova misaona djelatnost odlučujuća. I koliko god bio apstraktan, a katkad i abstruzan, toliko je to mislilac koji je mogućnosti svakodnevne egzistencije, reflektirane egzistencije i realiziranja misli promislio više od bilo koga drugog.“⁷

Drugo što Hegela čini klasičnim misliocem njegov je nepokolebljiv stav da je jedino istinsko znanje ono koje zahvaća i obuhvaća *cjelinu svega što jest i biva, cjelinu zbiljskih i mogućih bića, kao i to da se ona može izložiti samo kao cjelina znanstvenog, što za njega znači filozofijskog sustava. U nastupnom govoru na mjesto profesora filozofije na sveučilištu u Berlinu 1818. on ustvrđuje: „Filozofija je, kao i univerzum, u sebi zaokružena, nema ničega prvog i ničega zadnjeg, već je sve nošeno i držano – uzajamno i u jednom.“⁸ Isto kaže u predgovoru *Fenomenologiji duha* kojim ćemo se ovdje prvenstveno baviti: „Pravi lik u kojem istina egzistira može biti jedino njezin znanstveni sustav. Suradivati na tomu da se filozofija približi formi znanosti – cilj da uzmogne odložiti*

⁷ Vanja Sutlić, *Predavanja o Hegelu (1968-1969)*, prir. D. Barbarić, Zagreb 2016, 10.

⁸ Hegel, „Konzept der Rede beim Antritt des philosophischen Lehramts an der Universität Berlin“, u: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse III*, TWA 10, 405.

svoje ime *ljubavi za znanjem* i da bude *zbiljsko znanje* – ono je što sam sebi dao u zadaću.“⁹ Taj svoj ishodišni i središnji stav iznosi, doduše nešto podrobnije raščlanjen, i u kasnim predavanjima o filozofiji religije: „Spoznaja je [...] upućena na ono što *jest* i na *nužnost* toga te tu nužnost shvaća u odnosu uzroka i učinka, razloga i posljedice, sile i njezina izražavanja, rodne općenitosti spram pojedinačnih egzistencija, koje pripadaju upravo sferi slučajnoga. Na taj način spoznaja i znanost najraznovrsniju građu stavljaju u uzajamne odnose, oduzimaju joj slučajnost koju ima svojom neposrednošću, te time što promatraju odnose što ih ima bogatstvo konačnih pojava svijet konačnosti u sebi samima zaokružuju u *sustav univerzuma*, tako da spoznaja za to ne potrebuje ništa osim tog sustava.“¹⁰

U povijesnom razdoblju u kojemu se ni ne pomišlja barem donekle ozbiljno uzeti načelo povezanosti i objedinjenosti svega u jednom i u kojem su i područja bića i načini njihova spoznavanja raspršeni u kaotično, nikakvim zakonom ili načelom raščlanjeno i sustavno uređeno mnoštvo, zahtjev za mišljenjem cjeline mora izgledati krajnje čudnovat, čak nesuvisao. Ipak, Hegel za istinsko spekulativno mišljenje ne zahtijeva samo da bude mišljenjem cjeline, nego i da tu cjelinu misli i prikaže kao sustavnu, to znači organski i arhitektonski izgrađenu. U predgovoru *Fenomenolo-*

⁹ Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 11 (= V §5, TWA 3, 14). *Fenomenologija duha* navodi se prema važećem kritičkom izdanju: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, hrsg. von W. Bonsiepen und R. Heede† (*Gesammelte Werke*, in Verbindung mit der Deutschen Forschungsgemeinschaft hrsg. von Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 9), Hamburg 1980. Uz to je u zagradama dana oznaka paragrafa „Predgovora“ (ukoliko mu citat pripada) te sveska i stranice prema izdanju u TWA.

¹⁰ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Religion I*, TWA 16, 22 i d. – Tu treba napomenuti da Hegel ovdje, kao i općenito u svojem sveukupnom djelu, kad iznosi vlastite filozofijske stavove riječ „znanost“ ne rabi u smislu pojedinačnih znanosti, suprotstavljenih filozofiji, nego – upravo onako kao u to vrijeme i Fichte i Schelling – naprosto u smislu stroge metode i sustavnog lika znanja. Samo pod tom pretpostavkom može se shvatiti to da bez ikakve suzdržanosti govori o filozofiji kao znanosti i traži od nje da postane znanost.

giji duha kaže: „Ono istinito je ono cijelo. Ali ono cijelo je samo bit koja se dovršava svojim razvitkom. O onom apsolutnom treba kazati da je bitno *rezultat*, da je tek na *kraju* ono što je uistinu. I upravo se u tomu sastoji njegova narav, u tomu da je on ono zbiljsko, subjekt ili postajanje samim sobom.“¹¹ Iz tih riječi već se na prvi pogled dade razabrati to da cjelina znanja na koju je spekulativno mišljenje upućeno zapravo ne postoji kao već gotova i zaključena cjelina, koja bi se onda jednako tako već postojećem mišljenju pružala kao mogući predmet spoznaje i znanja. Naprotiv, tu se radi o cjelini koja se mišljenjem i u mišljenju tek rađa i uobličuje u dinamički proces vlastita nastajanja, u kojemu apstraktni neposredni početak tek na kraju svojega dugog i naporenog puta nastajanja u mnogostrukom posredovanju ponovno dospijeva do sama sebe, ali sad kao konkretan i ispunjen zbiljskim sadržajem. Ono apsolutno je bitno i po svojem najdubljem određenju ishod, rezultat, u kojemu se apstraktni početak vraća sebi u svojoj konkretnoj, sadržajem ispunjenoj supstancijalnosti. Tu spekulativnu istinu Hegel običava prisposodobiti upečatljivom metaforom kruženja krugova, koja je svoj zacijselo najuspjeliji prikaz i izvedbu dobila u *Enciklopediji filozofijskih znanosti*.

Hegel je klasični mislilac i zato što ustrajava na tomu da je pojam jedini prikladan medij u kojem se može rađati, razvijati i postojati znanje. Dakako, pritom se morao iznimno naprezati da svoje shvaćanje pojma što jasnije razluči od uobičajenog nazora o pojmu kao ishodu logičkog procesa apstrakcije, u kojem zajedničke oznake mnoštva srodnih pojedinačnih stvari ili pojava bivaju sabrane u jednu oznaku koja vrijedi jednako za sve i sve ih obuhvaća pod sobom, premda uz tu cijenu da je sama sadržajno ispražnjena i lišena njihove konkretne zbiljnosti. U tom sklopu morao se odlučno suprotstavljati nazoru koji pravi i najviši organ filozofijskog mišljenja ne nalazi u pojmu, već u intelektualnom zrenju, što je bilo jedno od središnjih naučavanja Fichteova i Schellingova ranog idealizma. Moglo bi se čak reći da ispravno shvaćanje sve Hegelove filozofije ovisi o shvaćanju toga što je za

---

¹¹ Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 19 (= V §20, TWA 3, 24).

njega zapravo pojam. Razgraničujući u predgovoru *Fenomenologiji duha* pojam od osnovnih odredbi odnosno predodžbi matematike, on bez daljnjeg obrazloženja ustvrđuje da je bitni sadržaj pojma vrijeme, koje se pak kao „čisti nemir života i apsolutno razlikovanje“ odnosno „ono što kreće sama sebe“, ne da dohvatiti niti odredbom veličine, budući da je ona samo apstraktna i „bespojmovna razlika“, niti onom „apstraktne nežive jednote“, koja svagda počiva na pretpostavci puke jednakosti.¹² U istom smislu će i kasnije u *Enciklopediji filozofijskih znanosti* govoriti o „onom tečnom pojma“, razlikujući to od „mrtve jednote“, koja je predmet i osnovni element aritmetike: „*Znanosti prostora, geometriji*, ne stoji nasuprot nikakva takva *znanost vremena*. Razlike vremena nemaju tu *ravnodušnost* bitka-izvan-sebe, koja sačinjava neposrednu određenost prostora; one stoga nisu, poput prostora, sposobne za figuriranja. Tu sposobnost princip vremena dobiva tek time da biva paraliziran, da negativnost vremena bude razumom unižena do *jednote*. – Mrtva jednota, krajnja izvanjskost misli, sposobna je za izvanjske kombinacije, a te kombinacije, figure *aritmetike*, sposobne su opet za razumska određenja s obzirom na jednakost i nejednakost, poistovjećivanje i razlikovanje.“¹³

Međutim, ono bitno pojma ne dohvaća se ni ako ga se pokušava shvatiti i odrediti ne više kao zor ili predodžbu nego naprosto kao misao. Za razliku od pojma, kojeg će u predgovoru za drugo izdanje *Znanosti logike*, svojem zadnjem napisanom tekstu, odrediti kao „ono najunutarnjije predmetā, njihov jednostavni životni impuls“¹⁴, misao je za Hegela samo uporišna točka na koju se oslanja razumska djelatnost razdvajanja i sjedinjavanja te je kao takva, upravo poput gore spomenutih odredbi matematike, uvijek odredba nečega čvrstog, ukočenog i mirujućeg. Stoga se samo uvjetno i uz najveći oprez smije reći da se spekulativno mišljenje služi mislima te da se zbiva i odvija pomoću njih. Da bi postale

¹² Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 34 (= V §46, TWA 3, 46).

¹³ Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse II*, §259, TWA 9, 52.

¹⁴ Hegel, *Wissenschaft der Logik I*, TWA 5, 27.

pojmovima, misli moraju izgubiti svoju čvrstu određenost, pokrenuti se i postati „tečnima“. Kako je rečeno u predgovoru *Fenomenologiji duha*, čvrste i čiste misli se, upravo time da su „dovedene u tečnost“ preinačuju u pojmove, te tek time i tek tada „postaju onim što uistinu jesu, naime kretanjima samih sebe, krugovima, onim što je njihova supstancija, duhovnim bitnostima“.¹⁵

Na ključnu razliku misli i pojma te na potrebu preinačenja misli u pojmove, osobito u doba kad je dugotrajnim radom duha u dosadašnjoj povijesti neposrednost osjetilnog opstanka procesima apstrakcije prerađena u mrežu apstraktnih misli, Hegel je ukazivao već u ranim aforizmima, napominjući u jednom od njih da upravo u tomu treba naći možda najvažniji razlog toga da se filozofiji tako često i gotovo jednoglasno prigovara zbog njezine navodne nerazumljivosti: „Više se ne radi toliko o *mislima*. Njih imamo dovoljno, dobrih i loših, lijepih i smionih. Nego radi se o *pojmovima*. Ali jer se misli mogu učiniti važećima neposredno *samima sobom*, dok kao pojmovi [tek] trebaju biti učinjene pojmljivima, zbog toga se mijenja forma načina pisanja, dobiva izgled koji možda zahtijeva bolno naprezanje, kao u Platona, Aristotela.“¹⁶

Ovim smo riječima ujedno upozoreni na teškoću koja u velikoj mjeri priječi izravno i lako shvaćanje Hegelovih filozofijskih iskaza i tekstova, onog *Fenomenologije duha* možda više od drugih. Spoznaje i istine filozofije naprosto se ne daju izreći tako da budu odmah razumljive onima koji su naviknuti na svakodnevni način mišljenja i govora. Već i samo služenje imenima u filozofiji je u najvećoj mjeri dvojbeno i upravo se ona često pokazuju kao prepreka primjerenom shvaćanju sadržaja koji se njima posreduje i priopćuje. Naime, ime kao takvo uvijek označava „čisti subjekt, praznu, bespojmovnu jednotu“. Riječ uzeta i shvaćena kao ime – Hegelov primjer je ime „Bog“ – nije neposredno također pojam, nego je uvijek oznaka za čvrsto mirovanje nekog subjekta koji leži u temelju. Tek su rijetke među riječima, kao na primjer bitak,

---

¹⁵ Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 28 (= V §33, TWA 3, 37).

¹⁶ Hegel, *Aphorismen aus Hegels Wastebook (1803-1806)*, TWA 2, 557 i d.

ono jedno, pojedinačnost, subjekt i t.d., takve da već „same neposredno naznačuju i pojmove.“¹⁷

Premda u sebi sadrže jednostavnost i gotovo bjelodanost onoga što kazuju, filozofski iskazi se ipak onomu tko se nije napregnuo prevladati uhodani način govora i udubiti se u osobitost govora filozofije moraju činiti usiljenima, zamršenima, nejasnima, pa čak i namjerno zamagljenima u svrhu izazivanja privida dubokoumnosti. Međutim, svako pravo filozofijsko djelo, pa i onda kad je pisano s izričitom nakanom da shvaćanje teksta olakša i tako reći osigura pomno logički ustrojenim i postupno izvođenim obrazlaganjem, kao primjerice u Spinozinoj *Etici* ili Wittgensteinovu *Traktatu*, ipak iziskuje to „bolno naprezanje“ za koje Hegel kaže da je neophodno pri pomnom studiranju djela Platona i Aristotela, a što jamačno može potvrditi svatko tko se jednom doista upustio u taj studij, osobito ako se pritom tekstom bavi u izvorniku.

O nužnosti tog naprezanja i o njezinu uzroku kasnije će biti nešto više govora. Ovdje, pri uvođenju u promišljajući studij predgovora *Fenomenologiji duha* dovoljno je tek unaprijed napomenuti da se pred tom teškoćom, kao i pred drugima, ne smije prebrzo i olako ustuknuti, nego se naprotiv treba uporno i strpljivo uvijek iznova vraćati tekstu i postupno, korak po korak, slijediti u njemu izloženi hod mišljenja. Dakako, odavno je poznato da to u slučaju *Fenomenologije duha* nije nimalo lako. Tako je primjerice prije sedamdesetak godina jedan zaslužni komentator svih Hegelovih predgovora najprije ustvrdio da je „nužno ponovno utirati put prema Hegelu“, da bi odmah nakon toga, osvrćući se na stanje duha u svojem vremenu, primijetio: „Međutim, ne smije se prepuštati iluzijama u pogledu teškoća tog pristupa. Ne samo zato što je naša cjelokupna životna svijest u stoljećima nakon Hegelove smrti doživjela tako duboke potrese i promjene da na neki način moramo uvijek iznova preskakati jarak kako bi dospjeli do Hegela. Lektira Hegela pretpostavlja i cjelokupnu razinu općeg obrazovanja, a uz to i intenzivnu prisnost s Kantovim svijetom i

¹⁷ Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, 46 (= V §66, TWA 3, 62).

s prosvjetiteljstvom, sa Schellingom i s romantikom, koja danas više ne postoji.“¹⁸

* * *

Imajući sve to na umu u onomu što slijedi, kažimo, nakon što je obrazloženo zbog čega smo pri pokušaju učenja spekulativnom mišljenju za sugovornika i učitelja izabrali upravo Hegela, zašto smo odabrali upravo *Fenomenolgiju duha*, to njegovo prvo posve vlastito i u punom smislu riječi zrelo djelo.

Prije svega treba napomenuti da unutar cjelokupnog Hegelova djela ta knjiga ima u velikoj mjeri neodređeno, gotovo bi se moglo reći fluidno i utoliko donekle zbunjujuće mjesto. Sam autor prvotno ga je zamislio i koncipirao kao uvod u cjelinu sustava ukupne filozofije, koji je tada još kanio objaviti u jednom pozamašnom svesku. Nakon što je uvod u knjigu pri samom pisanju znatno premašio planirani opseg, Hegel ga je odlučio objaviti kao prvi svezak sustava, najavljujući u vlastitu prikazu sveska, pisanom nakon njegova objavljivanja, da će „*drugi svezak* sadržavati sustav *logike* kao spekulativne filozofije i dva preostala dijela filozofije, *znanost prirode* i *duha*“¹⁹. Međutim, do izrade i objavljivanja toga drugog sveska u tako zamišljenu obliku nije došlo. Kako je poznato, Hegel je logiku, koju shvaća i razrađuje kao jedinu pravu metafiziku, objavio kao zasebno djelo u dva sveska, dok su znanosti prirode i duha kasnije ušle u sadržaj sustavno izvedene *Enciklopedije filozofijskih znanosti* kao njezini dijelovi. Nadomještanje planiranog jedinstvenog sustava znanosti ponešto drukčije koncipiranom „enciklopedijom“ zbilo se u vrijeme Hegelova boravka u Nürnbergu, gdje ga je izravno iskustvo u gimnazijskom poučavanju filozofije iznova stavilo pred zadaću traganja za optimalnim načinom uvođenja u filozofiju. U procesu zacrtavanja i osmišljavanja enciklopedijskog sustava *Fenomeno-*

¹⁸ Erwin Metzke, *Hegels Vorreden. Mit Kommentar zur Einführung*, Heidelberg 1949, 12.

¹⁹ Hegel, „Selbstanzeige der Phänomenologie“, u: *Phänomenologie des Geistes*, 447 (= TWA 3, 593).